

הרב ד"ר דוד זפרני

דוגמה להוראת פרשה הלכית מן התורה מצות השבת אבידה (ג)

- מאמר זה יעסוק בפתרון השאלות הבאות¹:
4. כיצד מקיימים מצות "השב תשיבנו לו" ו"השב תשיבם לאחיך"?
 5. מדוע כפל הכתוב "השב תשיבנו" ו"השב תשיבם"?
 7. "והתעלמת מהם" – לכאורה, תיבות אלה מיותרות הן, שהרי הכתוב לא היה חסר דבר אם היינו קוראים: "לא תראה את שור אחיך או את שיו נדחים, השב תשיבם לאחיך"; ולמה נכתבו?
 8. המבע "והשבתנו לו" נראה, לכאורה, מיותר כי כבר נאמר: "והיה עמך עד דרש אחיך אתו", מכאן שכאשר בא הדורש יש להחזיר לו את האבידה. הנושא הכולל הוא: החזר אבידה לבעליה – כיצד?

א. כיצד מקיימים מצות "השב תשיבנו לו" ו"השב תשיבם לאחיך"?

- מוצא אבידה, שיש בה סימן, חייב לנהוג לפי הכללים האלה:
1. "והיה עמך עד דרש אחיך אתו"²,
 2. חייב להכריז עליה.

1. "והיה עמך עד דרש אחיך אתו"

בחלק ב'³, הוסבר חלקו הראשון של פסוק זה: "ואספתו אל תוך ביתך". כאן, יוסבר חלקו השני של הפסוק: "והיה עמך עד דרש אחיך אתו". כתוב זה לא ביאר כיצד תהיה דרישה זו. הסבר לכך מצוי בספרי, במשנת בבא מציעא ובבבלי שם. להלן מפורטים שלושת המקורות הללו:

1. ראה שמעתין 125 (תשנ"ו), עמ' 80.
2. דברים כ"ב, ב.
3. ראה שמעתין 128 (תשנ"ז), עמ' 52-54.

פפבלי ב"מ	משנה	ספרי
	"אמר את האבדה ולא אמר את סימניה – לא יתן לו. והרמאי אף על פי שאמר סימניה – לא יתן לו, שנאמר	
"עד דרש אחיך אתו". וכי תעלה על דעתך שיתננו לו קודם שידרשנו?	... "עד דרש אחיך אתו"	"...עד דרש אחיך אתו" וכי עלת[ה] על דעתך שאתה נותן לו עד שלא יתן סימנים? אם כן למה נאמר יעד דרש אחיך אתו? עד שתדרוש את אחיך אם רמיי הוא אם אינו
אלא דרשהו אם רמאי הוא אם אינו רמאי" ⁶ .	עד שתדרוש את אחיך אם רמאי הוא או שאינו רמאי" ⁵ .	רמיי" ⁴ .

משלושת המקורות למדנו, שביאור הכתוב: "עד דרש אחיך אתו" הוא, שהמוצא צריך לחקור, האם האיש שטוען שאבדה זו שלו היא, האם רמאי הוא, או אינו רמאי. וכך פירש רש"י⁷, כי לרש"י היה קשה אם כפשוטו, שאחרי ידרוש את המציאה ורק אז תשיבנה לו, מילתא דפשיטא היא; ומה הכתוב משמיענו, אולם אונקלוס ורמב"ן פירשו כפשוטו. אמנם לא נזכר בתורה במפורש איך ידע המוצא אם המאבד רמאי הוא או אינו רמאי, אבל מן השאלות של הספרי ושל הבבלי אנו למדים, שבלי שיתן סימנים אין בכלל לחוקרו אם רמאי הוא או אינו רמאי. אלא רק לאחר שיתן סימנים יחקור המוצא, אם נותן הסימנים רמאי הוא או אינו רמאי. וכיצד יידע המוצא אם המאבד רמאי או אינו רמאי? ענין זה נתבאר בתוספתא ובברייתא שהובאה בבבלי:

בריייתא שבבבלי	תוספתא
"בראשונה, כל מי שאבדה לו אבדה, היה נותן סימניה ונוטלה. משרבו הרמאין התקינו שיהו אומרים לו, צא והבא עדים דלאו רמאי את וטול" ⁹	"בראשונה, כל הבא ונותן סימניה היה נוטלה. משרבו הרמאין התקינו שיהא זה נותן סימניה ומביא ראייה שאינו רמיי" ⁸

4. פיס' רכג.
5. פ"ב, מ"ז.
6. כו, ע"ב.
7. על פי הספרי. ראה, דברים כ"ב, ב ד"ה עד דרש.
8. ב"מ פ"ב, משנה טז.
9. שם כת, ע"ב.

משני המקורות מתברר, שהיו שתי תקנות בהחזר אבידה על פי סימנים: האחת – לפני שהיו הרבה רמאים, החזירו אבידה על פי סימנים בלבד; והשנייה משרבו הרמאים. על פי התוספתא צריך המאבד להביא ראיה שאינו רמאי, וראיה זו יכולה להיות שהוא צריך לתת סימנים מובהקים של האבידה¹⁰, אולם לפי הברייתא, שהובאה בבבלי, הוא צריך להביא עדים שיעידו עליו שאינו רמאי.

הבבלי ב"מ כז, סע"א – כח, ע"א מקדיש דיון ארוך לעניין סימנים אם הם דאורייתא, או תקנת חכמים. רצוי שהמורה יעיין בסוגיא ויסכם אותה לעצמו. כפי שעולה מן הסוגיא, אין ברור אם סימנים הם תקנת חכמים, כי הסוגיא לא הצליחה להסביר, מה ראו חכמים להחזיר אבידה על פי סימנים ולא על פי עדים. לכן אומר רבא "סימנין דאורייתא", והוא מסתמך על דרשת הספרי שהובאה למעלה. אבל מיד אחרי זה הוא אומר (כח, ע"א): "אם תמצי לומר דאורייתא". ועל זה שואל התלמוד, הרי הוא אמר לפני כן שסימנים דאורייתא, ולמה נקט לשון "אם תמצי לומר" שמשמע שהדבר מוטל בספק. והתשובה: "משום דאיכא למימר כדשינין". כלומר, אין ראיה מן הפסוק שמדובר בסימנים, והכתוב מדבר שיחזיר לו אבידה רק אם יביא עדים שאבידה זו שלו היא. על כל פנים למדנו מכאן שיש להחזיר אבידה על פי סימנים, אלא שטרם התברר מה הם הסימנים האלה.

באופן כללי ניתן לומר, שהסימנים צריכים להיות כאלה שידועים רק לבעל האבידה, ולזה אנו קוראים סימנים מובהקים. הסימנים הנדונים בסוגיית התלמוד הם: קשר, מניין, משקל וחיתוך מיוחד (בבלי ב"מ כג, ע"ב). מקום – אם הוא סימן או לא – נידון שם כב, ע"ב; כג, ע"ב; כה, ע"ב; וכן נידון שם סימן העשוי להידרס וסימן הבא מאליו.

מעתה תשובה לשאלה שבה אנו עוסקים היא, המוצא שנתחייב בהשבת האבידה, מהמרחק שקבעו חז"ל שהוא כמאה וחמישים מטר, צריך לבדוק האם באבידה זו יש סימן מהסימנים הנזכרים, ואם כן הוא מחוייב לקחתה לביתו, ולהמתין עד שבעליה יבואו ויתנו לו סימנים מובהקים שלה ואז יחזירנה להם.

2. דיני הכרזה על אבידה שיש בה סימן

כאמור¹¹, מוצא אבידה שיש בה סימן חייב להכריז עליה. בתורה לא נזכר כלל עניין ההכרזה. ונחלקו אמוראים, רב יהודה ורב נחמן, מה מכריז המוצא. האם הוא מכריז "אבידה מצאתי" כדברי רב יהודה, והלה יאמר לו: "מצאת שעון ואלה סימניו"; או שהמוצא מכריז "שעון מצאתי" כדברי רב נחמן, והלה יתן את סימניו¹². סוגיית התלמוד לא הכריעה במחלוקת זו של האמוראים, אבל הפוסקים פסקו כרב נחמן¹³ על פי הכלל: "הלכתא כרב נחמן בדיני"¹⁴.

השאלה הבאה תהיה עד מתי חייב להכריז? על שאלה זו יש תשובה במשנת ב"מ: "ועד מתי חייב להכריז? עד כדי שידעו בו שכניו, דברי רבי מאיר. רבי יהודה אומר, שלוש רגלים, ואחר הרגל האחרון שבעה ימים, כדי שילך לביתו שלושה ויחזור שלושה ויכריז יום אחד"¹⁵.

10. בדברי רב ספרא, שם.

11. ראה למעלה סמוך להערה 2.

12. ראה ב"מ כח, ע"ב.

13. ראה רמב"ם הלכות גזלה ואבדה פ"ג, ב-ג.

14. בבלי כתובות יג, ע"א. ראה היימאן אהרן, תולדות תנאים ואמוראים, י-ס תשכ"ד, עמ' 934.

15. ב"מ פ"ב, מט"ז.

דברי רב יהודה משקפים מצב, כשהבית היה על תילו ואנשים עלו לרגל; ודברי רבי מאיר משקפים מצב שלאחר החורבן, כפי שמוכח מן המקבילות¹⁶.

על מקום ההכרזה, הביא התלמוד ברייתא וזו לשונה: "תנו רבנן: אבן טוען היתה בירושלים, כל מי שאבדה לו אבידה נפנה לשם, וכל מי שמצא אבידה נפנה לשם. זה עומד ומכריז, וזה עומד ונותן סימנין ונוטלה. וזו היא ששינינו: 'צאו וראו אם נמחת אבן טוען'¹⁷ 18. מקום ההכרזה שנוי במחלוקת בין רבי מאיר לרבי יהודה. וגם הברייתא הנ"ל משקפת מצב שלפני החורבן, כדברי רבי יהודה. ועדיין אין בידינו דבר ברור על מקום ההכרזה לאחר החורבן, פרט לדברי רבי מאיר. אולם במקורות אחרים מצאנו דבר ברור בנדון דידן. להלן מספר מקורות:

משנת ב"מ פ"ב, מ"ו
 תוס' ב"מ פ"ב, יז
 ברי' בבבלי ב"מ כה, ע"ב
 ירו' ב"מ פ"ב, הל"ו
 יועד מתי חיוב
 להכריז? עד כדי שידעו
 בו שכניו, דברי ר' מאיר.
 רבי יהודה אומר:

"בראשונה היו מכריזין עליה	"בראשונה כל מי שמצא אבידה היה מכריז עליה	"בראשונה היו מכריזין עליה	"בראשונה היו מכריזין עליה
שלושה רגלים,	שלושה רגלים	שלושה רגלים	שלושה רגלים,
ואחר הרגל האחרון	ואחר הרגל האחרון	ואחר הרגל האחרון	ואחר הרגל האחרון
שבעה ימים,	שבעה ימים,	שבעה ימים,	שבעה ימים,
כדי שילך לביתו שלושה	כדי שילך שלושה	כדי שילך לביתו שלושה	כדי שילך לביתו שלושה
ויחזור שלושה ויכריז	ויחזור שלושה ויכריז	ויחזור שלושה ויכריז	ויחזור שלושה ויכריז
יום אחד."	יום אחד."	יום אחד."	יום אחד."
ומשחרב בית המקדש	משחרב בית המקדש	ומשחרב בית המקדש	ומשחרב בית המקדש
שיבנה במהרה בימינו	שיבנה במהרה בימינו	שיבנה במהרה בימינו	שיבנה במהרה בימינו
התקינו שיהו מכריזין עליה שלושים יום.	התקינו שיהו מכריזין בבתי כנסיות ובבתי מדרשות	התקינו שיהו מכריזין עליה שלושים יום.	התקינו שיהו מכריזין בבתי כנסיות ובבתי מדרשות
ומן הסכנה ¹⁹ ואילך	ומשרבו האנשים ²⁰	ומן הסכנה ¹⁹ ואילך	ומן הסכנה ואילך
התקינו	התקינו	התקינו	התקינו
שיהא מודיע לשכניו ולקרוביו ולמיודעיו ולאנשי עירו ודי."	שיהו מודיעין לשכניו ולמיודעיו ודיו."	שיהא מודיע לשכניו ולקרוביו ולמיודעיו ולאנשי עירו ודי."	שיהא מודיע לשכניו ולקרוביו ולמיודעיו ולאנשי עירו ודי."

16. ראה תוס' ב"מ פ"ב, יז; ירו' ב"מ פ"ב, הל"ו, ח, ע"ג; ברייתא שהובאה בבבלי ב"מ כה, ע"ב.

17. ב"מ כה, ע"ב.

18. למשפט האחרון, ראה, בבלי תענית יט, ע"א.

19. ר"ש ליברמן בתוספתא נביאור הקצר עמ' 69, הערה 36 כותב: "הכוונה לזמנו של אדריאנוס, (כמו בכל

מקום במשנה ובתוספתא), שהייתה סכנה להתאסף בבתי כנסיות ולעשות שם הכרזות".

20. עיין בבבלי ב"מ כה, ע"ב.

שלוש תקופות מתוארות כאן :

1. "בראשונה" והיא התקופה, שבה המקדש היה קיים, מקום ההכרזה היה בירושלים, שלשם התכנסו עולי הרגל.
 2. משחרב הבית, מקום ההכרזה היה בבתי כנסיות ובבתי המדרשות, כפי שצויין בברייתא שהובאה בבבלי.
 3. "מן הסכנה ואילך", מקום ההכרזה היה מקום מגוריהם של שכני מוצא האבידה, קרוביו ומיודעיו.
- סיכום הדברים עד כאן הוא, שמצות "השב תשיבנו לו" ומצות "השב תשיבם", יכול המוצא לקיימן רק לאחר שהוא חוקר, שמבקש האבידה אינו רמאי, וזאת לאחר שהוא יתן סימנים מובהקים של האבידה.

3. הפטורים ממצות השבת אבידה

מהכתוב: "לא תראה... והתעלמת מהם" (דברים כ"ב, א)²¹ למדנו מי פטור ממצות השבת אבידה. וכך פירש רש"י ד"ה והתעלמת: "כונן עין כאלו אינו רואה. לא תראה והתעלמת, לא תראה אותו שמתעלם ממנו. זה פשוטו. ורבותינו דרשו, פעמים שאתה מתעלם...". מדרש רבותינו נמצא בספרי: "והתעלמת מהם" – פעמים שאתה מתעלם, ופעמים שאין אתה מתעלם. כיצד? היה כהן (המוצא) והיא (האבידה) בבית הקרבות, או שהיה זקן ואינה לפי כבודו (אין זה מכבודו לטפל באבידה, כי הוא אינו נושא משא בשוק), או שהיתה שלו מרובה משל חבירו (הנוק הכספי שייגרם לו, כשיטפל באבידה, עולה על ערך האבידה) פטור. לכך נאמר 'והתעלמת', פעמים שאתה מתעלם, ופעמים שאין אתה מתעלם"²⁷.

דברי הספרי הובאו בבבלי בבא מציעא, ל, ע"א-ע"ב. והוא שואל על הספרי: "למאי איצטריך קרא? (אין ברור מן הספרי מה בא הפסוק ללמדנו. האם לכהן והיא בבית הקברות, או שהיה זקן ואינה לפי כבודו, או שהיה שלו מרובה משל חבירו. או האם כולם למדנום מפסוק אחד? בדרך כלל, מפסוק אחד לומדים עניין אחד ולא כמה עניינים.) אילימא לכהן והיא בבית הקברות פשיטא (אם הפסוק בא ללמדנו, שכהן אינו חייב להשיב אבידה שנמצאת בבית הקברות, פשוט שלא מפסוק זה למדנו הלכה זו) האי (זה, כלומר אבידה) עשה (מצות עשה להשיב אבידה למדנו מהפסוק "השב תשיבם") והאי לא תעשה ועשה (כהן שנכנס לבית הקברות עובר בלא תעשה: "לנפש לא יטמא" (ויקרא כ"א, א), ומבטל עשה של "קדושים יהיו" (שם, ו), והכלל הנקוט בידינו הוא) ולא אתי עשה ודחי את לא תעשה ועשה (מצות עשה אינה יכולה לדחות מצוה אחרת, שיש בה לא תעשה ועשה. ובענייננו, מצות השבת אבידה, שהיא מצות עשה, אינה יכולה לדחות מצות לא תעשה ועשה שיש לכהן. לפיכך, עניין זה אין לי צורך ללמוד אותו מהפסוק של "והתעלמת"). ותו, לא דחינן איסורא מקמי ממונא (ועוד הסבר, מדוע איני צריך את הפסוק לכהן והיא בבית הקברות. כי מצות השבת אבידה היא עניין ממוני, וקדושת הכהן, שאסור לו להיכנס לבית הקברות, הוא איסור מן התורה, ואין דוחים איסור כדי לקיים מצוה בממוני). אלא לשלו מרובה משל חבירו, (הפסוק בא ללמדנו, שאם שלו מרובה משל חבירו מותר לו להתעלם, גם לזה לא צריך פסוק כי) מדרב יהודה אמר רב, נפקא (מקרה זה למדנוהו ממימרת רב יהודה בשם רב), דאמר רב יהודה אמר רב, 'אפס כי לא יהיה בך אביון' (דברים ט"ו, ד) שלך קודם לשל כל אדם. אלא, לזקן ואינה לפי כבודו" (הפסוק בא ללמדנו רק זאת).

21. ראה, למשל, שאלה 7.

22. פיסקא רב.

מסיכומו של סעיף זה מתברר כי ישנם שלושה סוגי אנשים שפטורים ממצות השבת אבידה:
 א. כהן והיא בבית הקברות פטור מהשבת אבידה, כי "לא אתי עשה ודחי את לא תעשה ועשה". ועוד, "לא דחינן איסורא מקמי ממונא".
 ב. שלו מרובה משל חברו, פטור מהשבת אבידה, כי "שלך קודם לשל כל אדם".
 ג. זקן ואינה לפי כבודו, למדנו מפסוקנו "והתעלמת" – "פעמים שאתה מתעלם".
 ועתה לכפל הלשון: "השב תשיבנו" – "השב תשיבם".

4. "השב תשיבנו" – "השב תשיבם"

על כפל הלשון יש מדרשים רבים. יש שדורשים מכפל הלשון "השב תשיבנו" ויש שדורשים מכפל הלשון "השב תשיבם"²³ לפיכך גם כאן נתייחס לכפל הלשון כזהה. המבע "השב תשיבם לאחריך" יש בו שני קשיים: 1. מדוע כפל הכתוב את לשונו? 2. התיבה "לאחריך" מיותרת היא, שהרי בראש הפסוק כבר נאמר: "לא תראה את שור אחריך?" על שני קשיים אלה כבר עמדו חז"ל.

תוספתא ב"מ	משנת ב"מ	ספרי דברים
"המוצא בהמת חברו חייב ליטפל בה. עד מתי חייב ליטפל בה? עד שיכניסנה לרשותו.	"החזירה וברחה, החזירה וברחה, אפילו ארבעה וחמשה פעמים – חייב להחזירה, שנאמר 'השב תשיבם' ²⁵	"השב תשיבם' החזירה וברחה, החזירה וברחה, אפילו חמש פעמים – חייב שנאמר 'השב תשיבם'.
הכניסו למקום שיראנה לא יטפל בה. נגנבה או אבדה – חייב באחריותה. לעולם חייב באחריותה, עד שיכניסנה לרשותו.		החזירה למקום שראוה אחרים לא יטפלו בה. נגנבה או אבדה – חייב באחריותה. לעולם חייב באחריותה, עד שיכניסנה לרשותו, שנאמר 'השב תשיבם לאחריך' ²⁴
הכניסה לגינתו ולחורבתו, ונגנבה או אבדה – פטור ²⁶		

23. ראה "תורה שלמה" משפטים, עמי קסו אות נה ואות נז.

24. פיסקא רכב.

25. פ"ב, מ"ט.

26. פ"ב, כג.

בספרי מצאנו תשובה לשתי השאלות. ככל הלשון בא ללמדנו, שאין די בהשבת האבידה לרשות הבעלים פעם אחת, אלא אם ברחו חייב להחזירה ככל שיידרש, עד שלא תברח. ומתיבת "אחיק" למדנו, שאין המוצא נפטר מהשבת האבידה, אלא "עד שיכניסנה לרשותו" של המאבד, וזאת כמובן אם ידוע לו מי הוא המאבד. במשנה מובאים דברים זהים (בחלקה הראשון) לאלו שבספרי, ולא התייחסה לתיבת "אחיק".

התוספתא כלל לא התייחסה לכתוב, אך הביאה את ההלכות הנלמדות ממנו. בזה שונה התוספתא מן הספרי, שהרי הוא מדרש הלכה, ואילו התוספתא אינה מדרש הלכה, אלא ריכוז ההלכות ללא קשר עם הכתוב. יושם לב לכך, שבהשוואת השורות של הספרי והתוספתא הושמטו בתוספתא אותן שורות שבהן מופיעה דרשת הכתוב, אך לא ההלכות הנלמדות ממנה.

5. "והשבתו לו"

עתה לשאלה מה לומדים מ"והשבתו לו"²⁷. לכאורה מבע זה מיותר הוא, שהרי נאמר בראש הפסוק: "והיה עמך עד דרש אחיך אתו", וכאשר אחיך ידרוש את אבידתו, המוצא צריך להשיבה לו, ולא יזיה צורך כתבה התורה "והשבתו לו"? על שאלה זו השיב רש"י: "שמהא זו השבה, שלא יאכל צניחך כדי דמיו ומתצעס ממנו, מכאן אמרו כל דבר שעושה ואוכל יעשה ואכל, ושאינו עושה ואוכל ימכר"^{28 29}.

המקור לדברי רש"י הוא חז"ל, אלא שהם פירשו מבע זה בשתי דרכים: האחת הובאה בספרי והשנייה בברייתא שהובאה בבבלי ב"מ. בספרי דברים נאמר: "והשבותו לו" – אף את עצמו אתה משיב לך³⁰. ובברייתא שהובאה בבבלי: "תנו רבנן: 'והשבותו לו' ראה האיך תשיבנו לו, שלא יאכיל עגל לעגלים וסיח לסיחין, אווזא לאוויזין ותרנגול לתרנגולים"³¹.

רש"י בחר מבין שני הפירושים של חז"ל את זה של הברייתא שהובאה בבבלי, והסיבה לכך, משום שהדרשה של הספרי היא רחוקה מפשוטו של מקרא, שהרי הפסוק אינו עוסק בהשבת גופו. יש לשים לב לניסוח הדברים של רש"י. רש"י לא הביא את הברייתא כלשונה, אלא פירש אותה כדי שתהיה מובנת ללומד הרגיל, שאינו יודע על קיומה של הברייתא. ועוד זאת, רש"י הוסיף: "מכאן אמרו, כל דבר וכו'. תוספת זו אינה בברייתא, אולם התלמוד הסמיך את הברייתא לדברי המשנה: "ושאינו עושה ואוכל", לאמור שברייתא זו מפרשת את דברי המשנה, לפיכך הוסיף רש"י: "מכאן אמרו" וכו'.

27. ראה למעלה שאלה 8.

28. דברים כ"ב, ב ד"ה והשבתו.

29. על הדיון בסוגיא זו, ראה **שמעתי** 128 (תשנ"ז), עמ' 53-54.

30. פיסקא רכג, ראה גם בבלי ב"ק פא, ע"ב. והשווה, בבלי סנהדרין עג, ע"א.

31. כח, ע"ב.

ב. הערות דיזקטיות

מה מכל זה יובא בפני התלמידים?
האם דברי הספרי המבארים את הכתוב: "עד דרש אחיך אתו"? התקנות השונות בדבר החזר אבידה על פי סימנים מן התוספתא ומן המקבילה בבבלי? הצגת הבעיא אם סימנים דאורייתא או דרבנן. המוצא מציאה, שיש בה סימן כיצד מכריז? מקום ההכרזה ומשך זמן ההכרזה? מי פטור ממצות השבת אבידה, וכיצד עניינים שנידונו לעיל.

הצגת העניין בפני התלמידים

בהשוואה שעשינו בין ספר שמות כ"ג, ד לבין ספר דברים כ"ב, א-ב³² אמרנו... [המורה יפסיק כאן את שטף דיבורו, ויתן לתלמידים להזכר, או לחפש במחברתם את ההשוואה]. שהמשותף לשני המקומות הוא, "השב תשיבנו" – "השב תשיבם", והם שונים זה מזה [כאן יצוינו רק העניינים שבהם נדון להלן] בכך שבספר דברים נאמר: "ואספתו אל תוך ביתך; והיה עמך עד דרוש אחיך אתו", ובספר שמות עניין זה לא נזכר. על המשותף עוד נדבר אי"ה, על "ואספתו אל תוך ביתך" כבר דיברנו: ועתה לביאור הכתוב "והיה עמך עד דרוש אחיך אתו".

במבצע זה יש קושי הגיוני, מהו? [התשובה המצופה מן התלמידים היא שיאמרו, בוודאי שאין המוצא רשאי להחזיר את המציאה אם אין מי שיבקשנה ממנו; אם כן למה הכתוב אומר "עד דרוש אחיך אתו"?] נעיין ברש"י לפסוקנו ד"ה עד דרוש. האם רש"י משיב לשאלה זו? כן. כיצד הוא מנסח את השאלה? "וכי מעלה על דעתך שימנהו לו קודם שילרשהו"? כלומר המבצע: "עד דרוש אחיך אתו" מיותר הוא, ומה בא ללמדנו? ותשובתו של רש"י: "אלא דורשהו קלא יהא רמאי". מי, אפוא, הוא הדורש לפי רש"י?

לפי רש"י הדורש הוא המוצא עצמו. אם כן כיצד מבינים את הפסוק, מה יש לו למוצא לדרוש הרי המציאה אצלו היא? [התשובה המצופה מן התלמידים היא שיגידו, כנראה, שאין אנו מבינים מהו המשמע של השורש דרש. המורה יביא בפני התלמידים פסוקים, שבהם מופיע שורש ד.ר.ש במשמע של לחקור כגון: "ודרשת וחקרת ושאלת" (דברים י"ג, טו)].

והמורה יסכם אם כן את הנלמד בצורה הבאה: פסוקנו אינו מדבר על כך, שהמאבד בא לבקש את אבידתו מהמוצא. כי זה דבר ברור הוא, שאם אין מבקש אין למי להחזיר את האבידה. אלא הפסוק בא ללמדנו, גם לאחר שיש מבקש לאבידה, אין להחזיר לו את אבדתו עד שתחקור אותו האם הוא רמאי, שמא ראה את המציאה אצל המוצא והוא טוען ששלו היא, אך באמת אינה שלו. רש"י שאב את פירושו מהבבלי כפי שהובא למעלה³³.

אם התלמידים הם ברמה נאותה מומלץ לקיים את הדיון הבא:
בשני מקומות חז"ל ביארו את הכתוב הזה, בספרי דברים ובבבלי ב"מ כו, ע"ב. הנה לפניכם שני המקורות³⁴. מאיזה מקור רש"י העתיק את פירושו? דברי רש"י קרובים מאוד לדברי הבבלי, ולא לדברי הספרי. האם רש"י העתיק בדיוק את דברי הבבלי? לא. הוא

32. ראה שמעתי, 128 (תשנ"ז), עמ' 56.

33. סמוך להערה 6.

34. ראה למעלה, סמוך להערות 4, 6.

שינה את הלשון וכתב: "אלא דרשהו שלא יהא רמאי". בבבלי כתוב: "אלא דורשהו אם רמאי הוא אם אינו רמאי". ההסבר לשינוי הוא, צריך לוודא שהמבקש אינו רמאי, ואין כל עניין לחקור אותו אם הוא רמאי. למה רשיי התעלם מלשון הספרי? שאלת הספרי שונה מזו של הבבלי בכך, שהיא מוסיפה "עד שלא יתן סימנים", והרי עניין הסימנים לא נזכר כלל בכתוב. לפיכך, העדיף רשיי את לשון הבבלי ולא את לשון הספרי.

אמרנו שהתורה מטילה על המוצא לברר האם המבקש אינו רמאי, ומתעוררות שתי שאלות שניתן להציג לתלמידים:

א. מדוע התורה דורשת לברר שהמבקש אינו רמאי? [קשה לצפות מה תהיה תשובת התלמידים. אך אפשר לכוונם לתשובה, שאם נחזיר את האבידה למי שאיננה שייכת לו, גזלנו את המאבד והעברנו את ממונו לאחר, וזה דבר שלא יעשה].

ב. איך ידע המוצא שמבקש האבידה אינו רמאי? המאבד צריך לתת סימנים שיוכיחו שאבידה זו שלו היא. אך עניין זה לא כתוב בפסוק ומאיפה אנו יודעים זאת? יציג המורה את השאלה. בסופו של דיון, ילמד המורה שהגמרא התלבטה בסוגיא זו, האם זה שאנו מחזירים אבידה על פי סימנים הוא מן התורה, או שזו רק תקנת חכמים. אם נאמר שזו תקנת חכמים הרי דין תורה הוא שיש להחזיר אבידה רק על פי עדים ככתוב: "על פי שני עדים או על פי שלשה עדים יקום דבר" (דברים י"ט, טו).

נמצא שלפי התורה כל אדם שאבד דבר מה יוכל לקבלו חזרה רק אם יוכיח על ידי עדים שמכירים את חפצו, ומצב זה יכביד על האנשים לקבל חזרה את אבידתם. לפיכך תיקנו חכמים שאפשר להחזיר אבידה גם על פי סימנים.

עד כאן למדנו שמוצא האבידה צריך לחקור את המבקש אם אינו רמאי. וחקירה זו תהיה, אם המבקש יידע לתת סימנים מובהקים של האבידה. אולם טרם ביררנו מה הם הסימנים שהמבקש צריך לתת. ברור שהסימנים שהוא צריך לתת בבעל חיים, אינם אותם סימנים שהוא צריך לתת למשל בבגד. כלומר, לכל חפץ יש סימנים משלו, והסימנים יכולים להיות ידועים רק לבעלים האמיתיים, למשל, המקום שבו הוא איבד את האבידה, או אם האבידה הייתה קשורה בקשר מיוחד, או אם זה דבר שיש לו משקל, רק הבעלים יודעים את המשקל הנכון של האבידה וכיוצא בזה.

שאלה חשובה אחרת יש לעורר עתה בכיתה והיא: איך יידע המאבד מי מצא את אבידתו? ואיך יקיים המוצא "השב תשובם"? המוצא חייב להכריז, כדי שהמאבד יידע מי מצא את אבידתו. אולם, הרי המוצא אינו יודע היכן גר המאבד ומה תועיל הכרזתו? כדי להקל על התלמידים ישאל המורה מה עושה היום מי שמצא אבידה? בוודאי שהתשובה תהיה שהמוצא מביא את המציאה לתחנת המשטרה, והמאבד פונה למשטרה וכך הוא מקבל את אבידתו. ראוי לציין לפני התלמידים כי פתרון זה יסודו בהלכה: "בראשונה היו מכריזין עליה שלוש רגלים"³⁵... כלומר מקום ההכרזה היה בירושלים על יד "אבן הטוען"³⁶. מקום זה שימש כנראה כמו תחנת משטרה בימינו, שלשם היו מביאים את המציאות, ולשם היו באים אלה שאיבדו אותן. כך שומע המאבד שמישהו מצא את אבידתו. אולם, עדיין צריך לנו לברר מה מכריז המוצא. האם הוא מכריז, למשל, מצאתי שעון, או שהוא מכריז מצאתי מציאה? בלי לציין טיבה. ציון זה מוטל על המאבד. [יש להניח שהתלמידים יביעו דעות שונות, והמורה יבקש מכל אחד שינמק את דעתו.] בסופו

35. ראה תוספתא ב"מ פ"ב, יז הובאה למעלה סמוך להערה 16.

36. ראה למעלה בבבלי ב"מ כח, ע"ב. רצוי שהמורה יקרא בפני התלמידים את כל הברייתא.

של דיון יאמר המורה, שעניין זה שנוי במחלוקת אמוראים בין רב יהודה ורב נחמן, וכפי שהוסבר למעלה³⁷, ולהלכה נפסק כרב נחמן.

מצב זה היה טוב כשבית המקדש היה קיים ואנשים עלו לרגל. מה היה לאחר החורבן? "ומשחרב בית המקדש, שיבנה במהרה בימינו, התקינו שיהו מכריזים בבתי כנסיות ובבתי מדרשות"³⁸. גם כיום נהוג להכריז על מציאות בבתי כנסת על ידי מודעה על לוח המודעות של בית הכנסת, ולאחרונה יש טורים מיוחדים בעיתונות הדתית, שבהם מתפרסמות הודעות על מציאות ואבידות.

לסיכום עניין זה, למדנו שמוצא מציאה צריך להכריז על מציאתו אם יש בה סימן. אין הוא מסתפק בכך שהמאבד נותן סימנים, אלא הוא צריך לוודא שנותן הסימנים אינו רמאי. וזאת הוא עושה על ידי כך שהסימנים הניתנים יהיו סימנים מובהקים שידועים רק למאבד. והמוצא חייב להכריז על אבידה שיש בה סימן. שכאשר המוצא יעשה כאמור, הוא מקיים את מצות התורה "השב תשיבם לאחיק".

ועדיין אנו צריכים להבין מדוע כפל הכתוב את לשונו "השב תשיבם" וכן "השב תשיבנו"? על שאלה זו מצאנו תשובה במשנת ב"מ פ"ב, מ"ט: "החזירה וברחה... אפילו ארבעה או חמישה פעמים – חייב להחזירה שנאמר 'השב תשיבם'". על איזו אבידה מדברת המשנה? על אבידה של בעל חיים. אין המוצא יוצא ידי חובת קיום מצות השבת אבידה, עד שיוודא שבעל החיים אכן ישאר ברשות הבעלים, כמובן כאשר הוא יודע מי הם הבעלים. לא רק כפל הלשון קשה כאן, אלא התיבה "לאחיק" מיותרת היא, שהרי נאמר כבר "לא תראה את שור אחיק", ולשם מה הוצרך הכתוב לכותבה שוב? על כך מצאנו תשובה בספרי: "לעולם חייב באחריותה, עד שיכניסנה לרשותו, שנאמר 'השב תשיבם לאחיק'". מה פירוש "חייב באחריותה"? שאם נגנבה או שאבדה, המוצא יתחייב לשלם לבעל הבהמה את שווייה; כיון שהוא פשע בה ולא עשה כדין.

הבה נעיין שוב בפסוקים בספר שמות ובספר דברים, האם נאמר שיש מישהו שפטור ממצות השבת אבידה? [סביר להניח שהתלמידים יענו, שכל יהודי חייב במצות השבת אבידה]. אנו נפנה אותם לרש"י בחומש דברים (כ"ב, א) ד"ה "והתעלמת". רש"י אומר: "פעמים שאלה מתעלם", אבל לא כתב מתי? דברי רש"י מקורם בספרי, ושם יש רשימה של אנשים שפטורים ממצות השבת אבידה ואלה הם: "היה כהן והיא בבית הקברות, זקן ואינה לפי כבודו, היתה שלו מרובה משל חבירו". למותר לציין שהמורה צריך להסביר כל פטור ומקורו כפי שהוסבר למעלה³⁹, ומסקנת התלמוד שמפסוק זה לומדים רק זקן ואינה לפי כבודו, שאין לו מקור אחר.

37. סמוך להערה 12.

38. ברייתא שהובאה בבלי ב"מ כח, ע"ב הובאה למעלה, סמוך להערה 20.

39. ראה למעלה סעיף 3.

נסיים את דיוננו בביאור הכתוב "השבתו לו", הבה נעיין ברשיי. על איזו שאלה אפשרית רשיי משיב? לרשיי קשה, מאחר וכבר כתוב: "והיה עמך עד דרוש אחיך אתו", הרי לאחר שהמוצא יחקור את נותן הסימנים ויודא שאינו רמאי, הוא צריך להשיב לו את אבידתו, ולאיזה צורך כתבה התורה שוב "השבתו לו"? מכאן למדנו עוד פרט בדיני השבת אבידה, שאם מדובר בבעל חיים: "שלא יאכל בביתך כדי דמיו ותתבעם ממנו. מכאן אמרו כל דבר" וכו'. העניין הזה כבר מוכר לתלמידים ועל המורה לרענן את זכרון התלמידים בעניין הטיפול בבעלי חיים⁴⁰.

אולם חז"ל למדו מיתור זה עוד הלכה: "אף את עצמו אתה משיב לו". אדם שטעה בדרכו ואתה מכוון אותו לדרך הנכונה, גם זו מצות השבת אבידה. למה רשיי לא הביא פירוש זה? על כך כבר ענינו למעלה. המשך העניין יבוא, אי"ה, בפעם אחרת.

40. ראה שמעתין 128 (תשנ"ז), עמ' 52-54.

"ומטעם זה כיון דאין האיסור מחמת עצמו... אלא הדת שבזדה מלבו ועיקר הדבר הזה בדעה תליא ובמחשבה ועל זה לא מצינו דנהרג רק דינו מסור לשמים" (הני"ל על מסכת סנהדרין נח, ע"ב).

אבל גם הסבר זה אינו עולה בקנה אחד עם קושיית הגמ' "ולחשבה גבי ז' מצות", שהרי מצווה זו שונה במהותה משאר ז' מצוות. נוכל לדעתנו להסביר את שיטתו של הרמב"ם כך: לדעת הרמב"ם, אמנם משאלת הגמ' "ולחשבה גבי ז' מצות" עולה שהיא סברה שגם על איסור זה של שביתה בשבת הגוי יתחייב מיתה בבית דין, כפי שהוא מתחייב על שאר ז' מצוות, אבל מתירוץ הגמרא "קום עשה לא קא חשיב", מובן שהגמ' שינתה מתפיסתה הקודמת, וסברה שעל איסור זה אין הגוי מתחייב מיתה בפועל. נראה שלהסבר זה כיוון המהרש"א כשכתב:

"אבל הנראה לדעת הרמב"ם דכל מה דלא חשיב בהדי ז' מצוות אין נהרגין עליהן. והא דפריך הכא וליחשביה בהדי ז' מצוות הי"ק דאמאי לא חשבינן לשבת נמי בהדי ז' מצוות ויהיה ב"נ נהרג עליה, ומשני קום עשה לא קחשיב דבקום עשה אין ב"נ נהרג דלא מצינו אפילו בישראל בשום קום עשה שיהיה נהרג בידי אדם..." (המהרש"א חידושי אגדות, סנהדרין, נח, ע"ב).

לסיכום, ראינו, שלעומת הדעה הרווחת שהאיסור הוא ככל האיסורים, ולפיכך גוי שעבר עליו חייב מיתה בפועל, בא הרמב"ם וחידש, שהעונש הבא בתלמוד הוא עונש הרתעתי גרידא, שמטרתו רק להראות את חומרת האיסור, אך בפועל הוא אינו ממומש על-ידי בית הדין.